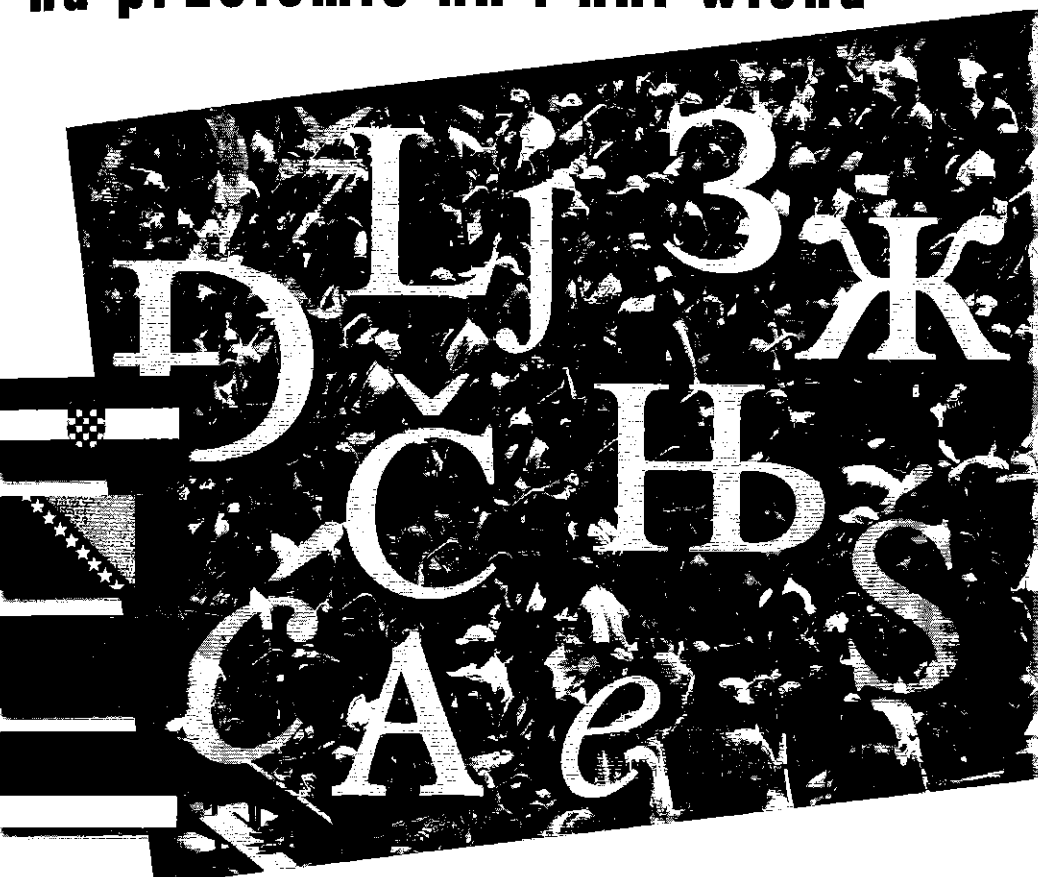

Stowianie Środkowopółnoci na przetomie XX i XXI wieku

Język – Religia – Naród – Państwo

Robert Bońkowski

Słowianie Środkowopołudniowi na przelocie XX i XXI wieku

Język – Religia – Naród – Państwo

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Katowice 2010

Projekt okładki i szaty graficznej :
Zenon Dyrzka

Recenzent:
Agnieszka Spagińska-Pruszk

Publikacja sfinansowana ze środków Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Copyright © by
Uniwersytet Śląski w Katowicach

ISBN 978-83-61061-96-0

Wydawca:

Katowice 2010

Skład, redakcja, korekta, druk:

Wydawnictwo Agencja Artystyczna PARA

ul. Olimpijska 11, 40-208 Katowice, tel.: 32/258 70 85, E-mail: para@sic.katowice.pl, www.para.sic.katowice.pl

Wydanie I. Ark. drukarskich: 22,00

SPIS TREŚCI

Wstęp	11
Rozdział pierwszy Zróżnicowanie językowe Słowian środkowopółdniowych, czyli od konstrukcji do destrukcji	21
1.0. Uwagi wstępne	23
1.1. Od próby unifikacji do zróżnicowania narodowego i językowego	26
1.2. Sytuacje języków narodowych	38
1.2.0. Uwagi wstępne	38
1.2.1. Chorwackie tradycje językowe	41
1.2.1.0. Uwagi wstępne	41
1.2.1.1. Język chorwacki w okresie 1967–1990	43
1.2.1.2. Język chorwacki po rozpadzie SFRJ	48
1.2.1.3. Alfabet i zasady pisowni	52
1.2.2. Bośniacko-hercegowińskie tradycje językowe	53
1.2.2.0. Uwagi wstępne	53
1.2.2.1. Język w Bośni i Hercegowinie do połowy XIX wieku	58
1.2.2.2. Sytuacja językowa w Bośni Hercegowinie od połowy XIX wieku do 1970 roku	60
1.2.2.3. Język w Bośni i Hercegowinie w latach 1970–1990	65
1.2.2.4. Język bośniacki po rozpadzie SFRJ	67
1.2.2.5. Alfabet (alfabety) i zasady pisowni w Bośni i Hercegowinie	75
1.2.3. Czarnogórskie tradycje językowe	78
1.2.3.1. Czarnogórcy i ich język do 1830 roku	78
1.2.3.2. Język Czarnogórców w okresie 1830–1990	80
1.2.3.3. Język w Czarnogórze w okresie 1990–2007	83
1.2.3.4. Język czarnogórski w niepodległej Czarnogórze. Początek prac normatywnych	86
1.2.3.5. Alfabety	90
1.2.4. Serbskie tradycje językowe	93
1.2.4.1. Język Vuka	93
1.2.4.2. Wariant belgradzki (belgradzki język literacki)	97
1.2.4.3. Alfabet, czy alfabety? Serbskie dyskusje wokół statusu i użycia występujących współcześnie obu alfabetów	103

Rozdział drugi	
Zróżnicowanie konfesyjne istotnym czynnikiem świadomości narodowej (i językowej)	109
2.0. Uwagi wstępne	111
2.1. Katolicyzm Chorwatów	115
2.1.1. Struktura konfesyjna w Chorwacji	115
2.1.2. Rys historyczny	116
2.1.3. Konferencja Biskupów Chorwackich	118
2.1.3.0. Uwagi wstępne	118
2.1.3.1. Statut i struktura	119
2.1.3.2. Instytucje kościelno-oświatowe	121
2.2. Wspólnota Islamska wyrazicielką największej grupy religijnej w Bośni i Hercegowinie	123
2.2.1. Zróżnicowanie narodowe i konfesyjne	123
2.2.2. Islam w Bośni i Hercegowinie	124
2.2.2.1. Formowanie się i rozwój Wspólnoty Islamskiej w Bośni i Hercegowinie	124
2.2.2.2. Struktura Wspólnoty Islamskiej w Bośni i Hercegowinie ..	128
2.2.2.3. Instytucje religijno-oświatowe	130
2.2.3. Uwagi końcowe	131
2.3. Zróżnicowanie konfesyjne Czarnogóry. Czarnogórska Cerkiew Prawosławna	133
2.3.1. Struktura konfesyjna w Czarnogórze	133
2.3.2. Czarnogórska Cerkiew Prawosławna jako czarnogórski Kościół narodowy	134
2.3.2.0. Uwagi wstępne	134
2.3.2.1. Struktura Czarnogórskiej Cerkwi Prawosławnej	136
2.3.2.2. Czarnogórska Cerkiew Prawosławna wobec tożsamości i języka swoich wiernych	137
2.3.2.3. Zarzuty CPC względem SPC dotyczące negowania świadomości czarnogórskiej	138
2.4. Prawosławne społeczeństwo Serbii. Serbska Cerkiew Prawosławna. ..	140
2.4.1. Struktura konfesyjna w Serbii	140
2.4.2. Serbska Cerkiew Prawosławna jako serbski Kościół narodowy ..	141
2.4.2.1. Rys historyczny	141
2.4.2.2. Struktura Serbskiej Cerkwi Prawosławnej	143
2.4.2.3. Instytucje kościelno-oświatowe	145
2.5. Zagrożenia wynikające z polityzacji religii	146
2.5.1. Silne elementy oddziaływania nacjonalizmu i populizmu	146
2.5.2. Wpływ Serbskiej Cerkwi Prawosławnej w Serbii i Kościoła katolickiego w Chorwacji na życie społeczno-polityczne	150

Rozdział trzeci	
Polityczno-prawno-administracyjne ramy funkcjonowania środkowopółnocnosłowiańskich organizmów państwowych	155
3.0. Uwagi wstępne	157
3.1. Uwarunkowania społeczno-polityczne powstania niezależnych organizmów państwowych	159
3.2. Organizmy państwowe Słowian środkowopółnocnych	162
3.2.1. Republika Chorwacji (Republika Hrvatska)	162
3.2.1.0. Uwagi wstępne	162
3.2.1.1. Symbole państwowe	163
3.2.1.2. Podział administracyjny	164
3.2.1.3. Zasady ustroju	165
3.2.1.3.0. Uwagi wstępne	165
3.2.1.3.1. Władza wykonawcza	166
3.2.1.3.2. Władza ustawodawcza	168
3.2.1.3.3. Władza sądownicza	170
3.2.1.3.4. System partyjny i partie polityczne	171
3.2.1.3.5. Samorząd regionalny	173
3.2.2. Bośnia i Hercegowina (Bosna i Hercegovina / Босна и Херцеговина)	173
3.2.2.0. Uwagi wstępne	173
3.2.2.1. Symbole państwowe	174
3.2.2.2. Podział administracyjny	177
3.2.2.2.0. Uwagi wstępne	177
3.2.2.2.1. Federacja Bośni i Hercegowiny (Federacija Bosne i Hercegovine)	178
3.2.2.2.2. Republika Serbska (Република Српска / Republika Srpska)	178
3.2.2.2.3. Dystrykt Brčko (Distrikt Brčko / Дистрикт Брчко) ..	179
3.2.2.2.4. Miasta rządowe (oficjalne)	179
3.2.2.3. Zasady ustroju	180
3.2.2.3.0. Uwagi wstępne	180
3.2.2.3.1. Specyficzny model organów władzy wykonawczej. Wysoki Przedstawiciel. Prezydencja. Rada Ministrów ..	180
3.2.2.3.2. Władza ustawodawcza	182
3.2.2.3.3. Władza sądownicza	183
3.2.2.3.4. System partyjny i partie polityczne – wyraziciele multi-etnicznego społeczeństwa Bośni i Hercegowiny	183
3.2.2.3.5. Struktura władzy jednostek federacyjnych	187
3.2.2.3.6. Samorząd regionalny	188

3.2.3. Republika Czarnogóry (Republika Crna Gora / Република Црна Гора)	189
3.2.3.0. Uwagi wstępne	189
3.2.3.1. Symbole państwowe	191
3.2.3.2. Podział administracyjny	194
3.2.3.3. Zasady ustroju	195
3.2.3.3.0. Uwagi wstępne	195
3.2.3.3.1. Władza wykonawcza	196
3.2.3.3.2. Władza ustawodawcza	197
3.2.3.3.3. Władza sądownicza	198
3.2.3.3.4. System partyjny i partie polityczne	199
3.2.3.3.5. Samorząd regionalny	201
3.2.4. Republika Serbii (Република Србија)	202
3.2.4.0. Uwagi wstępne	202
3.2.4.1. Symbole państwowe	203
3.2.4.2. Podział administracyjny	207
3.2.4.3. Zasady ustroju	208
3.2.4.3.0. Uwagi wstępne	208
3.2.4.3.1. Władza wykonawcza	208
3.2.4.3.2. Władza ustawodawcza	210
3.2.4.3.3. Władza sądownicza	210
3.2.4.3.4. System partyjny i partie polityczne	212
3.2.4.4. Problem Kosowa	216
3.2.4.4.1. Albańczycy w Kosowie	216
3.2.4.4.2. Konflikt albańsko-serbski	218

Rozdział czwarty

Słowianie środkowopółnocni wobec integracji w ramach Unii Europejskiej

4.0. Uwagi wstępne	225
4.1. Proces akcesyjny i stan obecny	231
4.1.1. Unia Europejska – jej istota, historia i cele	231
4.1.2. Założenia procesu negocjacyjnego	232
4.1.2.1. Istota rozszerzenia oraz kryteria członkostwa w Unii Europejskiej	232
4.1.2.2. Negocjacje akcesyjne i ich przebieg	234
4.1.3. Chorwacja a Unia Europejska	236
4.1.3.0. Uwagi wstępne	236
4.1.3.1. Historia stosunków Chorwacji z Unią Europejską	237
4.1.3.2. Chorwacja wobec różnorodności kulturowo-językowej Europy	240

4.1.3.3. Szkoły wyższe	240
4.1.4. Bośnia i Hercegowina a Unia Europejska	241
4.1.4.0. Uwagi wstępne	241
4.1.4.1. Historia stosunków Bośni i Hercegowiny z Unią Europejską	241
4.1.4.2. Bośnia i Hercegowina wobec różnorodności kulturowo-językowej Europy	242
4.1.4.2.0. Uwagi wstępne	242
4.1.4.2.1. Fundamentalne prawa człowieka gwarantem stabilności	243
4.1.4.2.2. Sytuacja języka chorwackiego w Bośni i Hercegowinie ...	246
4.1.4.2.3. Specyfika szkolnictwa wyższego	250
4.1.4.2.3.0. Uwagi wstępne	250
4.1.4.2.3.1. Federacja Bośni i Hercegowiny	250
4.1.4.2.3.2. Republika Serbska	251
4.1.5. Czarnogóra a Unia Europejska	252
4.1.5.0. Uwagi wstępne	252
4.1.5.1. Czarnogóra wobec różnorodności kulturowo-językowej Europy	253
4.1.5.2. Historia stosunków Czarnogóry z Unią Europejską	254
4.1.5.3. Szkoła wyższa	254
4.1.5.4. Trudna droga uchwalenia Konstytucji Republiki Czarnogóry i zwycięstwo kompromisu	255
4.1.5.4.0. Uwagi wstępne	255
4.1.5.4.1. Problem nazwy języka urzędowego	256
4.1.5.4.2. Problem wspólnoty / wspólnot religijnych	258
4.1.5.4.3. Problem narodu / narodów konstytucyjnych	259
4.1.5.4.4. Wypracowany kompromis – obywatel (a nie naród konstytucyjny), urzędowy język czarnogórski, bez wyszczególnienia wspólnoty religijnej	260
4.1.6. Serbia a Unia Europejska	263
4.1.6.0. Uwagi wstępne	263
4.1.6.1. Serbia wobec różnorodności kulturowo-językowej Europy	263
4.1.6.2. Historia stosunków Serbii z Unią Europejską	264
4.1.6.3. Szkoły wyższe	266
4.1.7. Współpraca regionalna w dążeniach do członkostwa w Unii Europejskiej	267
4.2. Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych a jej ustawowe gwarancje w państwach Słowian środkowopółnocnych	269
4.2.0. Uwagi wstępne	269
4.2.1. Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych	269

4.2.2. Gwarancje konstytucyjne poszanowania języków regionalnych lub mniejszościowych	272
4.2.3. Działania ustawowe (formalno-prawne)	273
4.2.3.1. Republika Chorwacji	273
4.2.3.2. Bośnia i Hercegowina	276
4.2.3.3. Republika Czarnogóry	278
4.2.3.4. Republika Serbii	281
4.3. Priorytety językoznawstwa chorwackiego, bośniackiego, czarnogórskiego i serbskiego w procesach włączania się narodów środkowo-południowosłowiańskich w struktury Unii Europejskiej	283
Uwagi końcowe	288
Резюме	291
Zusammenfassung	293
Bibliografia i netografia	295
1. Gramatyki, słowniki, zasady pisowni	295
2. Monografie, podręczniki	297
3. Prace zbiorowe	305
4. Artykuły, felietony	307
5. Konstytucje. Ustawy. Deklaracje. Odezwy. Statuty. Wytyczne. Dokumenty (biblio- i netografia)	330
6. Inne publikacje (biblio- i netografia)	334
7. Netografia	337
Organy ustawodawcze i władza wykonawcza – nazwy oficjalne i strony internetowe	341
Indeks nazwisk	345

WSTĘP

„Solidarnościowy” zryw obywatelski w Polsce w sierpniu 1980 roku i dziewięć lat później, w 1989 roku, pierwsze po drugiej wojnie światowej na ziemiach słowiańskich częściowo wolne wybory uruchomiły podobne procesy u innych narodów słowiańskich, zniewolonych przez totalitarny system komunistyczny. Narody te, należące wcześniej do różnorodnych związków polityczno-społecznych, zaczęły domagać się swoich praw, zwłaszcza w zakresie języka, kultury i odrębności politycznej. W większości przypadków procesy związane z demokratyzacją życia społeczno-politycznego odbywały się na cywilizowanej drodze pokojowej. Ci ze Słowian, którzy posiadali własne organizmy państwowe, z reguły proces demokratyzacji przeprowadzali w sposób pokojowy (np. Polacy). Podobnie państwo o charakterze federacyjnym – Czechosłowacja – po krótkiej „aksamitnej rewolucji” dołączyło do świata demokratycznego, dzięki czemu późniejszy rozpad Czechosłowacji na Republikę Czeską i Republikę Słowacką (1 stycznia 1993 roku) przeprowadzony został w sposób cywilizowany i demokratyczny.

Nieco inaczej należy spojrzeć na procesy, jakie w latach osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesiątych zeszłego wieku doprowadziły do rozpadu byłej Jugosławii. Niewątpliwie osłabienie Związku Radzieckiego i proces rozpadania się systemu komunistycznego w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej tworzył warunki wyrażenia tożsamości narodowej i napotykał na podatny grunt zwłaszcza w Chorwacji i Słowenii. Jednak wydarzenia sierpniowe w Polsce były związane z walką o demokrację i z obaleniem ustroju komunistycznego przede wszystkim w krajach satelickich wobec ZSRR. Sukces polskiej opozycji w wyborach z czerwca 1989 roku stał się sygnałem do podobnych przemian w innych krajach bloku wschodniego, zwłaszcza na Węgrzech, w Czechosłowacji i Niemieckiej Republice Demokratycznej oraz likwidacją Układu Warszawskiego i wyprowadzeniem wojsk radzieckich z tych krajów. Natomiast rozpad Jugosławii należy postrzegać przez pryzmat konfliktów etnicznych, dążeń narodowościowych, napięć i konfliktów interesów narodowych, osadzających się na różnicach kulturowych, religijnych, czy ekonomicznych, które po śmierci Josipa Broz

Tity w 1980 roku zaczęły uwidaczniać się coraz dobitniej i w konsekwencji stały się podłożem wojny domowej oraz późniejszej dezintegracji federacyjnego państwa. Dlatego rozpad Jugosławii w kontekście „solidarnościowego” zrywu i tzw. „Jesieni Ludów” można traktować jedynie jako dalszy, pośredni ich skutek, a nie bezpośrednią przyczynę.

Obecnie, w pierwszej dekadzie XXI wieku, geografia polityczna świata wyróżnia trzynaście¹ niezależnych i niezawisłych państw słowiańskich, w których funkcję języka urzędowego pełnią języki narodowe². Są to:

1/ w obrębie Słowian zachodnich:

- Rzeczpospolita Polska z urzędowym językiem polskim;
- Republika Czeska z urzędowym językiem czeskim;
- Republika Słowacka z urzędowym językiem słowackim;

2/ w obrębie Słowian wschodnich:

- Federacja Rosyjska z urzędowym językiem rosyjskim³;
- Republika Ukrainy z urzędowym językiem ukraińskim;
- Republika Białorusi z urzędowymi językami białoruskim i rosyjskim⁴

3/ w obrębie Słowian południowych:

- Republika Słowenii z urzędowym językiem słoweńskim;
- Republika Chorwacji z urzędowym językiem chorwackim;
- Bośnia i Hercegowina z urzędowymi językami bośniackim, chorwackim i serbskim;

¹ Z uwagi na charakter demograficzny (blisko 90% stanowi większość albańska) nie uwzględniono Republiki Kosowa.

² Ze względu na duży odsetek mniejszości narodowych, zwłaszcza w państwach Słowian południowych, w jednostkach administracyjnych samorządu terytorialnego, w których większość stanowią inne narodowości oprócz języka narodowego językiem oficjalnym może być także język mniejszości narodowej stanowiącej większość.

³ W autonomiach etnicznych, będących podmiotami federacji, językiem urzędowym jest także język tzw. narodu tytularnego, od którego pochodzi nazwa danej autonomii. Por.: *Wielki encyklopedyczny atlas świata*, t. 6: *Europa Wschodnia i Azja Północna*, Warszawa 2006, s. 28.

⁴ *Konstytucja Republiki Białoruś z 1994 roku (ze zmianami i uzupełnieniami)*, art. 17, tl. W. ŁUBA, korekta prawna A. SAKOWICZ, wyd. internetowe: http://www.bialorus.pl/html/bialorus/polityka/konst_belarusi_pl.pdf [dostęp do cytowanych w pracy stron internetowych dotyczy okresu 10.07.2007–15.07.2009].

- Republika Serbii z urzędowym językiem serbskim;
- Republika Czarnogóry z urzędowym językiem czarnogórskim⁵;
- Republika Macedonii z urzędowym językiem macedońskim⁶;
- Republika Bułgarii z urzędowym językiem bułgarskim.

Zmiany społeczno-polityczne, jakie dokonały się na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych zeszłego wieku, a także późniejsze dostosowanie prawodawstwa państw słowiańskich do wymogów współczesnej Europy spowodowały także inne spojrzenie na języki mniejszości. Niektóre z nich, traktowane wcześniej jako dialekty, podjęziki języków oficjalnych, zyskały rangę języków regionalnych lub mniejszościowych i są obecnie chronione prawnie⁷. Nie bez znaczenia okazały się także reorientacja spojrzenia na język i przechodzenie od językowej polityki homogenizacji do językowej polityki równowagi⁸. Dzięki temu, oprócz wymienionych języków urzędowych, dzisiejsza słowiańszczyzna wzbogacona jest o siedem języków standardowych lub podlegających standaryzacji (w kolejności alfabetycznej): burgenlandzko-chorwacki, dolnołużycki, górnołużycki, kaszubski, łemkowski, Rusinów zakarpackich, rusiński (Rusinów baczwańskich). Języki te obecnie cieszą się statusem języków mniejszości narodowych, etnicznych⁹ lub regionalnych.

Po zrzuceniu jarzma komunizmu na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia nacje, które wcześniej posiadały mimo wszystko pewną formę własnej państwowości i po odzyskaniu pełnej suwerenności mogły same o sobie decydować, bardzo szybko włączyły się w ogólny nurt unifikacji

⁵ Językami urzędowymi mogą być również języki: serbski, albański, bośniacki i chorwacki. Por.: *Ustav Crne Gore*, čl. 13, „Službeni list Crne Gore”, br. 1/2007, za: www.gov.me/files/1195634254.doc.

⁶ W jednostkach administracyjnych samorządu terytorialnego, w których większość stanowią inne narodowości, językiem oficjalnym, oprócz języka macedońskiego, może być także język tej narodowości (w praktyce oznacza to język albański). Por.: *Устав на Република Македонија*, чл. 7, wyd. internetowe: <http://www.jorm.org.mk/docs/ustav.rtf>.

⁷ Por.: *Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych* oraz konstytucje poszczególnych państw słowiańskich.

⁸ Por.: J. M. TORTOSA, *Polityka językowa a języki mniejszości. Od Wieży Babel do Daru Języków*, tl. A. RURARZ, przedm. J. PERLIN, Warszawa 1986, s. 54–55.

⁹ Por.: A. ŚLĘZAK, *Burgenlandzcy Chorwaci i ich tradycje językowe*, Bielsko-Biała 2006, s. 112.

i integracji europejskiej w celu wzmocnienia swojego potencjału, przede wszystkim ekonomicznego, czego utwierdzeniem było spełnienie wielu kryteriów zwieńczone w maju 2004 roku ich wejściem do Wspólnoty Europejskiej.

W odróżnieniu od nich dużo dłuższą drogę miały do pokonania narody, wchodzące wcześniej w skład sztucznych, multietnicznych państw¹⁰. [...] *wydaje się, że w całym tym procesie panuje zasada: najpierw własna tożsamość, a następnie integracja*¹¹. Udało się to Republice Czeskiej i Republice Słowackiej, które po pokojowym rozpadzie Czechosłowacji dosyć szybko dołączyły do państw aspirujących do wejścia do Unii Europejskiej.

Niestety, proces ten, tragiczny w skutkach i dłuższy, trwa nadal w krajach byłej Jugosławii. Nie dotyczy to Słowenii, która pełną niezależność i suwerenność proklamowała 25 czerwca 1991 roku i po krótkiej wojnie z wojskiem Jugosłowiańskiej Armii Ludowej mogła cieszyć się niezawisłością. Umożliwiło jej to wejście do Unii Europejskiej w 2004 roku i zostanie pełnoprawnym członkiem zjednoczonej Europy. Pozostałe narody jugosłowiańskie, uwikłane w bratobójczą i wycieńczającą walkę w latach 1991–1995, wciąż jeszcze nie mogą w pełni być całkowicie zintegrowani ze strukturami europejskimi, chociaż każde z nich w większym lub mniejszym stopniu dąży do akcesji do Unii.

Geopolityczny wymiar rozpadu Jugosławii spowodował, iż niektóre jej narody konstytucyjne cieszą się z *odzyskanej po długich wiekach (Chorwaci) albo osiągniętej po raz pierwszy w historii (Słoweńcy, Macedończycy) własnej, niepodległej państwowości*¹² [...], inne zaś swoją państwowość odnowiły (Bośniacy, Czarnogórcy, Serbowie).

Była Jugosławia od prawie dwóch dekad należy do przeszłości. Ten nie-naturalny, jak się okazało z punktu widzenia historycznego i kulturowego twór, próbujący w XX wieku złączyć żyjące obok siebie narody zróżnicowane religijnie, kulturowo, a także językowo, przestał istnieć z chwilą secesji poszczególnych republik związkowych. I chociaż oficjalnie w państwie jugosłowiańskim obowiązywały trzy języki urzędowe: serbsko-chorwacki, słoweński i macedoński, to dominującym, a w wielu wypadkach, i obowiązującym

¹⁰ Każde z nich w różnym stopniu stara się o członkostwo unijne.

¹¹ E. TOKARZ, *Dynamika rozwoju języków słowiańskich w końcu XX wieku*, [w:] *Narodowy i ponadnarodowy model kultury. Europa Środkowa i Półwysep Bałkański*, red. B. ZIELIŃSKI, Poznań 2002, s. 237.

¹² J. WIERZBIŃSKI, *Pożegnanie z Jugosławią. I. Szkice i portrety literackie*, Warszawa 1992, s. 7.

jącym w nim był język serbsko-chorwacki, który następnie ustąpił miejsca językom narodowym.

Pomysł wspólnego dla południowych Słowian języka wypłynął od Chorwatów. Oczarowani ideą iliryzmu pragnęli, aby wspólny dla wszystkich narodów zamieszkujących południową Słowiańszczyznę język był środkiem do porozumiewania się. Sygnatariusze ustaleń z Wiednia z 1850 roku byli zgodni, iż jako podstawę należy wybrać jeden z najbardziej rozległych dialektów, obejmujący największą liczbę użytkowników (dlatego oparto się na wschodniohercegowińskim dialekcie nowosztokawskim). Część Słoweńców, skupionych wokół France Prešerna i Matija Čopa, odmówiła udziału w projekcie. Na współpracę zgodzili się słoweńscy intelektualiści, skupieni wokół Stanko Vraza. Bułgarzy nie byli zainteresowani współpracą. Aktywnie zaś w pracę nad projektem włączyli się Chorwaci i Serbowie. Wiedza o aktywności Czarnogórców w tym zakresie jest znikoma. Na pewno nie byli reprezentowani w Wiedniu w 1850 roku.

Wskutek działania postanowień umowy powstał jeden wspólny język¹³ dla Chorwatów, Serbów, Czarnogórców, który po 1918 roku stał się oficjalnym językiem w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców, a następnie w Królestwie Jugosławii.

Po drugiej wojnie światowej sytuacja językowa wyglądała identycznie, a wschodnia (belgradzka) wersja języka serbsko-chorwackiego coraz częściej traktowana była jako jedyny oficjalny środek komunikacji w Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii.

Funkcjonowanie języka serbsko-chorwackiego od samego początku budziło wiele kontrowersji. Podstawowym błędem przy tworzeniu zasad normatywnych było świadome pominięcie elementów psycholingwistycznych oraz tradycji narodowych i kulturowych poszczególnych narodów. Z biegiem czasu język ten zaczęto traktować ponadnarodowo, wykorzystując ideologiczne programy jugoslawizmu¹⁴. Unifikacja językowa, narzucająca w rzeczywistości właściwości języka serbskiego, zarówno gramatyczne, jak i leksykalne, pozostałym narodom, posługującym się dialektem sztokawskim, z biegiem czasu stawała się coraz bardziej wyrazista i zamiast przy-

¹³ Zaistniał on jednak od razu w dwóch wariantach – belgradzkim (wschodnim) i zagrzebskim (zachodnim).

¹⁴ Por.: E. TOKARZ, *Mikrojęzyki słowiańskie – problemy badawcze językoznawstwa porównawczego*, [w:] *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*, red. E. JĘDRZEJKO, Katowice 1998.

bliżać, prowadziła do dalszego oddalania się poszczególnych języków¹⁵. Apogeum spojrzenia na język przypadło na lata dziewięćdziesiąte XX wieku – przemiany zachodzące w tej dekadzie doprowadziły do braku akceptacji ponadnarodowego języka serbsko-chorwackiego i utwierdzenia się języków narodowych: chorwackiego i serbskiego, jak również do powstania nowego języka bośniackiego oraz kodyfikacji języka czarnogórskiego, który status języka oficjalnego zyskał wraz z uchwaleniem Konstytucji Republiki Czarnogóry w 2007 roku. Koniec oficjalnej wspólnoty polityczno-językowej przyniosła tragiczna w swoich konsekwencjach wojna domowa w 1991 roku oraz ogłoszenie przez zainteresowane parlamenty rok później decyzji o rozdziale języka na narodowe.

Inspiracją dla określenia Słowian zamieszkujących tereny między, z jednej strony, Słoweńcami od zachodu, z drugiej zaś strony Macedończykami i Bułgarami od południa i południowego wschodu jako Słowian środkowopodludniowych, posłużyła mi koncepcja Dalibora Brozovicia, odrzucająca historyczny termin „język serbsko-chorwacki”, z którym związane było ostatnie stulecie dziejów języków Bośniaków, Chorwatów, Czarnogórców oraz Serbów, i wprowadzająca w jego miejsce (dla celów językoznawstwa historycznego, porównawczego oraz dialektologii opisowej i historycznej) pojęcie „język środkowopodludniowosłowiański” („srednjojužnoslavenski jezik”). Według chorwackiego językoznawcy termin ten w stosunku do wcześniejszej nazwy jest neutralny, naukowo uzasadniony i pozbawiony balastu nacechowania politycznego¹⁶. Dlatego objęcie taką nazwą grupy narodów posługujących się językami powstałymi na bazie dialektu sztokawskiego, a dziś posiadających ustawowo zabezpieczone własne języki narodowe wydaje się zasadne.

Problem współczesnego funkcjonowania języków Słowian środkowopodludniowych budzi duże zainteresowanie. Tematykę tę ostatnio eksplorowali także polscy lingwiści, m.in. zagadnienia te opracowali slawiści Barbara Oczkova (*Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*)¹⁷,

¹⁵ Por.: A. HOFMAN-PIANKA, *Socjolingwistyczne aspekty współczesnego języka bośniackiego*, Kraków 2000, s. 63.

¹⁶ Por.: D. BROZOVIĆ, *Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme u slavenskom i europskom svjetlu*, „Croatica”, XXVII, 45–46, 1998, s. 19.

¹⁷ B. OCZKOWA, *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*, Kraków 2006.

Liliana Miodońska (*Współczesny standard języka serbskiego*)¹⁸, Agnieszka Hofman-Pianka (*Socjolingwistyczne aspekty współczesnego języka bośniackiego*)¹⁹ czy Przemysław Brom (*Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny*)²⁰. Jeszcze w latach dziewięćdziesiątych Agnieszka Spagińska-Pruszek szczegółowo opisała skomplikowaną sytuację opartych na dialekcie sztokawskim języków standardowych²¹. Emil Tokarz z kolei zajmował się zagadnieniem nowszych tendencji normatywnych w językach południowosłowiańskich²². Problematyka Słowian środkowopodludniowych inspirowała też Macieja Czerwińskiego (*Język – ideologia – naród. Polityka językowa w Chorwacji a język mediów*)²³ oraz Henryka Jaroszewicza (*Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim*²⁴; *Jugosłowiańskie spory o status języka serbsko-chorwackiego w latach 1901–1991*²⁵). Liczne artykuły naukowe (językoznawcze, socjo- i psycholingwistyczne) dotyczące tego zagadnienia potwierdzają zainteresowanie w Polsce opisem języków, których podstawę stanowi dialekt nowosztokawski.

¹⁸ L. MIODOŃSKA, *Współczesny standard języka serbskiego*, Bielsko-Biała 2006.

¹⁹ A. HOFMAN-PIANKA, op. cit.

²⁰ P. BROM, *Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny*, Bielsko-Biała 2007.

²¹ A. SPAGIŃSKA-PRUSZAK, *Sytuacja językowa w byłej Jugosławii*, Gdańsk 1997.

²² Por. np.: E. TOKARZ, *Dynamika rozwoju...*, s. 229–237; *Język czarnogórski w dzisiejszej rzeczywistości językowej zróżnicowania południowej słowiańszczyzny*, „Lingua Montenegrina. Časopis za jezikoslovna, knjževna i kulturna pitanja”, br. 1, 2008, s. 95–100; Idem, *Językowy świat współczesnych Słowian*, [w:] *Świat Słowian 1*, red. E. TOKARZ, Bielsko-Biała 2006, s. 290–295; IDEM, *Mikrojęzyki słowiańskie...*, s. 242–251; IDEM, *Mit wspólnoty Słowian południowych i jego konsekwencje (na przykładzie narodów dawnej Jugosławii)*, [w:] *Rozpad mitu i języka*, red. B. CZAPIK, Katowice 1992, s. 82–87; IDEM, *Nowosztokawskie standardy językowe*, [w:] *Nadzieje i zagrożenia. Slawistyka i komparatystyka u progu nowego tysiąclecia*, red. J. ZAREK, Katowice 2002, s. 482–486; IDEM, *Powstawanie nowych standardów językowych u Słowian w końcu XX wieku*, [w:] *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku. Język – tradycja – kultura*, red. E. TOKARZ, Katowice 2001, s. 157–164; Idem, *Utopijne teorie językowe Słowian południowych*, [w:] *Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian*, t. 1: *Ze świadomości utopijnej w refleksji językowej*, red. E. TOKARZ, Katowice 1997, s. 97–104; IDEM, *Współczesne standardy językowe...*, s. 19–25 itp.

²³ M. CZERWIŃSKI, *Język – ideologia – naród. Polityka językowa w Chorwacji a język mediów*, Kraków 2005.

²⁴ H. JAROSZEWICZ, *Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim*, Opole 2004.

²⁵ Idem, *Jugosłowiańskie spory o status języka serbsko-chorwackiego w latach 1901–1991*, Wrocław 2006.

Celem pracy jest próba ukazania współczesnego funkcjonowania Słowian środkowopółudniowych w zmienionej w stosunku do XX wieku rzeczywistości społeczno-geopolitycznej. Z uwagi na złożoność problematyki opracowanie dotyczy jedynie wycinka perspektyw badawczych i dotyczy tak szeroko rozumianych płaszczyzn, jak język, świadomość narodowa czy naród. Ważnym wyznacznikiem determinującym świadomość narodową mieszkańców omawianej części Bałkanów jest również wyznaczenie oraz funkcjonowanie państwa i jego instytucji politycznych. Nowe organizmy państwowe (Bośnia i Hercegowinę, Republikę Chorwacji, Republikę Czarnogóry i Republikę Serbii) rozpatruje się także w szerszym kontekście europejskim oraz ich stosunku do europejskich instytucji, zwłaszcza Unii Europejskiej. Przy opracowaniu każdego z wymienionych zagadnień poruszony zostaje problem języka (w kontekście historii, religii i funkcjonowania współczesnego państwa).

W rozdziale pierwszym – *Zróźnicowanie językowe Słowian środkowopółudniowych, czyli od konstrukcji do destrukcji* – punktem wyjścia stała się unifikacja językowa z XIX wieku i funkcjonowanie wspólnego języka określanego w slawistyce polskiej mianem serbsko-chorwacki. Główna część analityczna tego rozdziału dotyczy problemu historii języków Słowian środkowopółudniowych oraz współczesnej sytuacji językowej (w szczególności polityki językowej) po usamodzielnieniu się poszczególnych republik jugosłowiańskich.

Rozdział drugi – *Zróźnicowanie konfesyjne istotnym czynnikiem świadomości narodowej i językowej* – dotyczy problemów związanych z wpływem wyznania na świadomość narodową (i językową) na omawianym obszarze słowiańskim. Zwrócono przy tym uwagę na funkcjonowanie i działalność instytucji religijnych, bezpośrednio wpływających na życie społeczne (i nierzadko polityczne), a także na problem widocznych elementów oddziaływania nacjonalizmu i populizmu prowadzące do zagrożeń wynikających z polityzacji religii.

Istotnym faktem dla określenia świadomościowego jest także rola samego państwa np. w procesie polityki, która jest ściśle związana z działaniami ustawodawczymi (*ed iure*), takimi jak tworzenie i uchwalanie aktów prawnych przez różnego rodzaju instytucje państwowe czy urzędy (centralne, oświatowe) i ministerstwa. Dlatego następują z rozdziałów – *Polityczno-prawno-administracyjne ramy funkcjonowania środkowopółudniowosłowiańskich organizmów państwowych* – skupia się na genezie formowania się współczesnych państw Słowian środkowopółudniowych oraz samego obecnego funk-

cjonowania tych republik pod kątem politycznym, prawnym i administracyjnym.

Każdy z omawianych narodów stara się zacieśnić współpracę z Unią Europejską, włącznie z akcesją do Wspólnoty. Oprócz zagadnień ekonomicznych, istotną rolę spełnia wymóg dostosowania prawodawstwa uwzględniającego szeroko pojęte prawa człowieka. W związku z tym rozdział czwarty – *Słowianie środkowopółudniowi wobec integracji w ramach Unii Europejskiej* – jest syntezą dotyczącą obecnego dostosowania w tym zakresie prawodawstwa, ze szczególnym uwzględnieniem:

- możliwości kształcenia wyższego oraz
- Europejskiej Karty Języków Regionalnych i Mniejszościowych i ustawowych zabezpieczeń w Bośni i Hercegowinie, Chorwacji, Czarnogórze oraz Serbii.

Rozdział kończy zwrócenie uwagi na niezbędne do przeprowadzenia prace związane z promowaniem języków narodowych przez językoznawców chorwackich, bośniackich, czarnogórskich i serbskich podczas włączania się Słowian środkowopółudniowych w struktury Unii Europejskiej.

Z uwagi na poruszaną problematykę nie zawsze było możliwe zastosowanie w poszczególnych rozdziałach kolejności alfabetycznej analizowanych narodów i ich organizmów państwowych. Dlatego zdecydowano się na kolejność geograficzną – z zachodu na wschód.

Ze względu na dynamikę i współczesność poruszanej tematyki praca dotyczy okresu do lipca 2009 roku.

Katowice, dn. 31 lipca 2009 roku

INDEKS NAZWISK

- ABDULVEHAB ILHAMİJA SEİD 60
ADENAUER KONRAD 231
AFANASIJE (JEVIĆ), BISKUP 114, 146
ALEKSANDER MACEDOŃSKI 26
ALEKSIJ II [WŁAŚCIWIE ALEKSIEJ
MICHAIŁOWICZ RÜDIGER (RIGIER)], PATRIARCHA MOSKWY
I WSZECHRUSI 135
ALERIĆ DANIEL 46
AMFILOHIJE (RADOVIĆ), BISKUP 114,
139, 148
ANASTAZIJE NIKOLIĆ 96
ANDRIĆ IVO 33
ANDRIJAŠEVIĆ ŽIVKO M. 78, 83,
112–115, 136
ANIĆ VLADIMIR 49
ARSENIJ II, PARTIARCHA 141
ARTEMIJE (RADOSAVLJEVIĆ), BISKUP
114, 148
ARYSTOTELES 26
- BABIĆ STJEPAN 39, 45, 50, 52
BADINTER ROBERT 84
BADURINA LADA 88
BALIĆ SMAIL 68–69
- BAOTIĆ JOSIP 40, 66
BARAŃSKI MAREK 159
BARIĆ EUGENIJA 46
BAŠAGIĆ SAFVET-BEG 62
BELIĆ ALEKSANDAR 29, 82, 98–99
BELOSTENEC IVAN 42, 58
BENEDYKTINI 116
BĘDKOWSKA-KOPCZYK AGNIESZKA
229, 287
BORANIĆ DRAGUTIN 29, 45
BOŠKOVIĆ RADOSLAV 39, 123
BOZANIĆ JOSIP 119
BRANDT MIROSLAV 35
BRANIMIR, WŁADYKA 116
BRANKOVIĆ NEDŽAD 188
BRATULIĆ JOSIP 36
BRBORIĆ BRANISLAV (БРБОРИТЬ БРА-
НИСЛАВ) 40, 55–56, 85, 100
BRODNJAK VLADIMIR 39, 49
BROM PRZEMYSŁAW 17, 79–82, 86,
94, 98, 157
BROZ IVAN 40, 42
BROZ TIĆO JOSIP 11, 159
BROZOVIĆ DALIBOR 16, 35, 40–45, 56
BROZOVIĆ RONČEVIĆ DUNJA 284–285

BRUNCZ DARIUSZ 134–135
 BUDAK MILE 31
 BUGARSKI RANKO 40
 BUJAS ŽELJKO 45
 BURIJAN STIJEPAN 62

CAMAJ GJERGJ 201
 CERIĆ, EF. MUSTAFA 127
 CHACIA EWELINA 140
 CRNOJEVIĆ, DYNASTIA 192
 CRVENKOVSKI BRANKO 268
 CUNGU NAZIF 201
 CVETKOVIĆ MIRKO 209
 CZAPIK BARBARA 17
 CZERWIŃSKI MACIEJ 17, 157

ČAZIM ČATIĆ MUSA 62
 ČERIC SALIM 65
 ČORIĆ BOŽO (Ђоричъ Божо) 88, 102
 ČUPIĆ DRAGO (Ђупичъ Драго) 102

ČEDIĆ IBRAHIM 72–73
 ČIČAK-CHAND RUŽICA 65
 ČIRGIĆ ADNAN 87–88, 255
 ČOLOVIĆ IVAN 111, 286
 ČOP MATIJA 15
 ČOVIĆ DRAGAN 185
 ČUVIDINA (ČUVIDA) UMIHANA 60

DAČIĆ IVICA 209
 DANIČIĆ ĐURO 27, 52
 DANILO, KSIĄŻĘ 192
 DEDA AJVAZ 59–60
 DELLA BELLA ARDELIO 42, 58
 DEŠIĆ MILORAD (Дешићъ Милорад) 101–102
 DIMITRIJE (PAVLOVIĆ), BISKUP 142
 DINKIĆ MŁADAN 209

DINOSHA FERHAT 201
 DIOKLECJAN 26, 240
 DODIK MILORAD 184, 186–188
 DRAGOSLAVLJEVIĆ ADAM 96
 DRNOVŠEK JANEZ 268
 DURAKOVIĆ NIJAZ 63
 DŽABIĆ, EF. FEHMI 125
 DŽELUDIN-PAŠA 60

ĐELIĆ BOŽIDAR 209
 ĐILAS MILOVAN 213
 ĐINĐIĆ ZORAN 149, 161, 214
 ĐORĐEVIĆ JOVAN 206
 ĐORĐEVIĆ P. (Ђорђевићъ П.) 94
 ĐUKANOVIĆ MILO 201

FEKETE EGON (Фекете Егон) 102
 FELCZAK WACŁAW 27, 217
 FILARET (MIĆEVIĆ), BISKUP 140, 149
 FILIP, BISKUP 117
 FILIPOVIĆ MUHAMED 64
 FILIPOVIĆ MUSTAFA 69
 FILIPOVIĆ RUDOLF 51
 FINKA BOŽIDAR 39, 45, 50, 52
 FIŠER ERNEST 35–36, 38, 43
 FISHMAN JOSHUA AARON 299
 FLEISCHEROWICZ ŁUKASZ 111
 FONTAŃSKI HENRYK 29, 39
 FRANČIĆ VILIM 52
 FRANCISZKANIE 59, 116–117, 122–123
 FRANGEŠ IVO 45
 FURDAL ANTONI 299

GAČEVIĆ RADOJKO (Гачевићъ Радожко) 102
 GALSTER JAN 231
 GARAŠANIN ILIJA 80

GEBIZON, LEGAT PAPIESKI 116
 GIL DOROTA 112, 114, 134, 139–140, 147–149
 GOEBL HANS 328
 GOETHE JOHANN WOLFGANG VON 96
 GOTOVINA ANTE 149
 GRIMM JAKUB 95–96
 GUBERINA PETAR 29, 39
 GUNDULIĆ IVAN 42

HADŽIĆ JOVAN 96
 HALILOVIĆ SENAHID 54, 57, 62, 64–65, 68, 72, 75–76, 88
 HAVEL VÁCLAV 268
 HEBIB-VALJEVAC NAILA 71
 HEVAJIA USKUFIIJA MUHAMMED 58–59
 HOFMAN-PIANKA AGNIESZKA 16–17, 58–61, 63–64, 126
 HOLJEVAC ŽELJKO 60
 HUGHES EVERETT CHERRINGTON

IBRAHIMAGIĆ OMER 63
 IDRIZBEGOVIĆ AMIRA 57, 59, 62, 70
 IMAMOVIĆ MUSTAFA 62–63
 INZKO VALENTIN 180
 ISAKOVIĆ ALIJA 64–65, 67, 70–72
 ISAJLOVIĆ DIMITRI 96
 IVANIŠEVIĆ JOVAN 194
 IVEKOVIĆ FRANJO 40, 42
 IVIĆ MILKA 40
 IVIĆ PAVLE (Ивичъ Павле) 40, 93, 99, 102–103
 IZETBEGOVIĆ ALIJA 69, 184

JAGIĆ VATROSLAV 315
 JAN PAWEŁ II, PAPIEŻ 118
 JAN VIII, PAPIEŻ 116

JANKOVIĆ SRĐAN 41, 75, 90
 JAROSZEWICZ HENRYK 17, 32
 JEDVAJ JOSIP 31
 JENKA DAVORIN 206
 JERKOVIĆ JOVAN (Јерковићъ Јован) 100, 102, 106
 JĘDRZEJKO EWA 15
 JOKIĆ SANJA 276
 JONKE LJUDEVIT 33, 39, 45
 JOVAN (VRANIŠKOVSKI), BISKUP 140
 JURIĆ-KAPPEL JAGODA 55, 57
 JURKOVIĆ MILJENKO 246
 JUSTIN (POPOVIĆ), ARCHIMANDRYTA 114, 148
 JUZBAŠIĆ DŽEVAD 61

KAČIĆ-MIOŠIĆ ANDRIJA 58–59
 KAIMIJA SARAJLIJA HASAN 60
 KAJAN IBRAHIM 73
 KALLAY BENJAMIN 61–62
 KAMBEROVIĆ HUSNIJA 62
 KANŽLIĆ ANTON 58
 KAPETANOVIĆ LJUBUŠAK MEHMED-BEG 61
 KARABEGA OMER 150
 KARADŽA-GARIĆ MEVLIDA 66
 KARADŽIĆ RADOVAN 148, 185, 265
 KARADŽIĆ VUK STEFANOVIĆ (Караџичъ Вук Стефановичъ) 27, 60, 81, 93–99, 101–102
 KARDELJ EDVARD 112
 KAŠIĆ BARTOL 58
 KATANČIĆ MATIJA PETAR 58–59
 KATIČIĆ RADOŠLAV 35, 40, 45
 KAWECKA-WARZYKOWSKA ELŻBIETA 236
 KIKIĆ HASAN 62
 KŁAICI ADOLF BRATOLJUB 31

KLAIN IVAN (КЛАЈН ИВАH) 102
 KOLAROVIĆ EMANUEL 96
 KOMŠIĆ ŽELJKO 182
 KONSTANTY FILOZOF (ŚW. CYRYL)
 58–59, 121
 KOPITAR JERNEJ 93–94, 96
 KOSOR JADRANKA 168
 KOŠTUNICA VOJISLAV 200, 214, 264
 KOVAČ EDVARD 287
 KOVAČEVIĆ MILOŠ (КОВАЧЕВИЋ
 МИЛОШ) 88, 102
 KRASNIQI JAKUP 221
 KRIŠTO BORJANA 187
 KRIŽANIĆ JURAJ 26
 KRLEŽA MIROSLAV
 KRSTIĆ KRUNO 29, 31, 39
 KRYSIENIEL KRZYSZTOF 159, 166,
 168, 197, 199, 213, 218
 KRYZAN-STANOJEVIĆ BARBARA 50
 KUČAN MILAN 268
 KUHARIĆ FRANJO 119, 152
 KULENOVIĆ SKENDER 62
 KUMPES JOSIP 307, 310
 KUZMANOVIĆ RAJKO 187

 LADAN TOMISLAV 35, 45
 LAGUMDŽIJA ZLATKO 185
 LAJČÁK MIROSLAV 180–181, 277
 LATIĆ DŽEMALUDIN 72
 LONČARIĆ MIJO 46
 LOTHAR VON METTERNICH KLEMENS
 27
 LUBAŚ WŁADYSŁAW 157–158

 ŁUBA WITALI 12

 MAGARAŠEVIĆ GEORGIE 96
 MALIĆ DRANICA 46
 MANDIĆ ANDRIJA 201
 MARETIĆ TOME 39–40, 42, 52
 MARKOVIĆ IVAN 88
 MARKOVIĆ SVETOZAR 64
 MAROJEVIĆ RADMILO 40, 85, 102
 MARTIN, OPAT 116
 MATASOVIĆ RANKO 41
 MAZUR JAN 158
 MEĐEDOVIĆ SEFER 261
 MEDOJEVIĆ NEBOJŠA 201
 MESIĆ STJEPAN 167, 171, 268
 METROPOLITA WELESKI I POWARDAR-
 SKI, EGZARCHA OCHRYDZKI
 140
 MICHAŁ (ŚW. METODY) 59, 121
 MICKIEWICZ ADAM 96, 129, 219
 MICHKA TADEUSZ 226
 MIĆANOVIĆ KREŠIMIR 88
 MIHAILO (DEDEIĆ), BISKUP 134–
 –135, 137
 MIHALIĆ SLAVKO 35
 MIHANOVIĆ ANTUN 164
 MIKAŁJA JAKOV 58–59
 MIKLOŠIĆ FRANJO 27
 MIKOŁAJ I, KRÓL 135, 191–192, 194
 MILANOVIĆ ALEKSANDAR (МИЛАНОВИЋ
 АЛЕКСАНДАР) 96
 MILCZAREK DARIUSZ 228
 MILIĆ SRĐAN 201
 MILOŠEVIĆ SLOBODAN 83–84, 146,
 160–161, 214, 218–219, 281–
 –282
 MILUTINOVIĆ SIMA 96
 MINDAK-ZAWADZKA JOLANTA 129
 MIODOŃSKA LILIANA 17, 27–29, 33,
 43, 47, 93, 99–100
 MIREL PIERRE 222
 MITRINOVIĆ VERA 50

MITROV LJUBIŠA STJEPAN 82, 138
 MLADIĆ RATKO 265
 MOGUŠ MILAN 39, 45, 50, 52
 MOISIU ALFRED 268
 MØNESLAND SVEIN 40
 MUHAMMEDOV JUSUF 60
 MUSA ŠIMUN 246

 NENADIĆ IVAN 80
 NIKČEVIĆ VOJISLAV P. 41, 78–79,
 87–88
 NJEGOŠ PETAR PETROVIĆ II 79–80,
 82
 NOWAK ALOJZY Z. 228
 NOWICKI MAREK A. 249
 NURI HADŽIĆ OSMAN 62

 OBRADOVIĆ DOSITEJ 59, 93, 150–
 –152
 OBRENOVIĆ MILAN, KRÓL 204, 206
 OCZKOWA BARBARA 16, 23, 27, 34,
 42, 45, 57
 OMEROVIĆ, EF. HILMI, MUFTI 125
 ORBINI MAVRO 26
 ORZECZOWSKA HANNA 322
 OSTOJIĆ BRANISLAV (ОСТОЈИЋ БРА-
 НИСЛАВ) 88, 102, 255

 PALIĆ ISMAIL 57, 75
 PANFIL PRZEMYSŁAW 233, 239
 PAVELIĆ ANTE 30
 PAVEŠIĆ SLAVKO 35, 45–46
 PAVLE (STOJČEVIĆ GOJKO), PATRIAR-
 CHA 114
 PAŽDJERSKI DUŠAN 140
 PECO ASIM 64, 81
 PERKOVIĆ MILENKO 88
 PERLIN JACEK 13
 PEŠIKAN MITAR (ПЕШИКАH МИТАP)
 100, 102, 106
 PETI MIRKO 39, 46
 PETROVIĆ KARADORĐE ĐORĐE 202
 PETROVIĆ-NJEGOŠ, DYNASTIA 136,
 192
 PETRYŃSKA MAGDALENA 111, 286
 PIĄTEK ANETA M. 229, 287
 PILAR IVO 185
 PIMEN (МИХАЈЛОВИЧ ИЗВИЕКОВ
 SERGIUSZ), PATRIARCHA 134
 PIOSKOWIK ELŻBIETA 159
 PIŽURICA MATO (ПИЖУРИЦА МАТО)
 100, 102, 106
 POMIECIŃSKI ADAM 226
 PONTE DEL CARLE 265
 POROVIĆ LJUBOMIR (ПОПОВИЋ ЛЬУБО-
 МИP) 102
 POROVIĆ MILJANOV MARKO 82, 138
 POROVIĆ STERIJA JOVAN 96–97
 PRANJKOVIĆ IVO 38
 PREŠEREN FRANCE 15
 PRIBOJEVIĆ VINKO 26
 PRVANOV GEORGII 268
 PRZYBYŁ ELŻBIETA 134, 141
 PUPPEL STANISŁAW 269
 PUŠKARIĆ TATJANA 275
 PUSZKIN ALEKSANDER 96
 PUTANEC VALENTIN 46

 RADMANOVIĆ NEBOJŠA 182, 268
 RADOVANOVIĆ MILORAD (РАДОВА-
 НОВИЋ МИЛОРАД) 93
 RAŠKOVIĆ JOVAN 185
 RASTODER ŠERBO 78, 83–84, 112–
 –115, 135
 RATKIŠIĆ ENVER 68
 RAVLIĆ JAKŠA 35

REDŽIĆ ENVER 61, 64
 RITTER VITEZOVIĆ PAVAO 26
 ROBERTSON ROLAND 226
 ROČEN MILAN 135
 ROTKOVIĆ RADOŠLAV 78
 RUNJANIN JOSIP 164
 RURARZ AGNIESZKA 13

SAKOWICZ ANDRZEJ 12
 SAMARDŽIJA MARKO 26, 30, 50–52
 SAVA, WŁADYKA 192
 SCHUMAN ROBERT 231
 SEJDIU FATMIR 221
 SEKULIĆ ISIDORA
 SELAK ANTE 26
 SELIMOVIĆ MEŠA 62
 SELLS MICHAEL ANTHONY 60
 SILAJDŽIĆ HARIS 182
 SILIĆ JOSIP 41, 45, 88, 90, 255
 SIMIĆ RADOJE (СИМИЋ РАДОЈЕ) 88,
 102, 255
 SKOWRONEK JERZY 23
 SOBOCIŃSKI SŁAWOMIR 219
 SOKOLOVIĆ-MAKARIJE MEHMED PAŠA
 142
 SOLARIĆ PAVLE 95, 97
 SPAGIŃSKA-PRUSZAK AGNIESZKA 17,
 27, 39, 41, 79, 226
 SPANIĆ, EF. ISMET 127
 SRAKIĆ MARIN 119
 STAMAĆ ANTE 43
 STANKOWICZ ALEKSANDRA 67, 69
 STANOJČIĆ ŽIVOJIN (СТАНОЈЧИЋ ЖИ-
 ВОЈИН) 88, 102
 STEFAŃ DUSZAN, KRÓL 141
 STEJIĆ JOVAN 96
 STEPINAC ALOJZIJ 117–118
 STRAŚ EWA 29, 39

STRATIMIROVIĆ STEFAN 96
 SUCHOJAD DAMIAN 238–239
 SULEJMAN, SUŁTAN 142
 SZAFRAŃSKA AGNIESZKA 243
 SZULC WITOLD 219

ŚLEZAK ARTUR 13, 225

ŠAHINOVIĆ EKREM 62
 ŠAKIR KURTOEHIĆ MEHMED 62
 ŠEŠELJ VOJISLAV 214
 ŠESTIĆ DUŠAN 176
 ŠATOR MILAN 74
 ŠIMUNOVIĆ PETAR 49
 ŠIPKA MILAN 56, 66, 69, 71, 73
 ŠKILJAN DUBRAVKO 40
 ŠKULETIĆ SRETAN 88
 ŠPAĐLJER ĐURO 81
 ŠPIRIĆ NIKOLA 182

TADIĆ BORIS 209, 268
 TANTY MIECZYSLAW 23
 TENDERY-WŁASZCZUK HELENA 234
 TERZIĆ BOGDAN (ТЕРЗИЋ БОГДАЊ)
 102
 THAÇI HASIM 221–222
 TIHIĆ SULEJMAN 184
 TIRO RASIM 75
 TIROL DIMITRIJE P. 97
 TOKARZ EMIL 14–15, 17, 29, 38–39,
 49, 86, 157, 255
 TOLIMIR ZDRAVKO 264
 TOMAŠIK SAMUEL 205
 TOMIĆ RANKO (ТОМИЋ РАНКО) 105
 TORTOSA JOSE MARIA 13
 TOŠOVIĆ BRANKO 55
 TUDMAN FRANJO 152, 171, 236–237
 TURI JOSEPH-G. 328

VAJZOVIĆ HANKA 70
 VASILJEVA LUDMIŁA 41, 88, 90
 VELIHODŽIĆ-RAZIJA MUHAMMED 60
 VELIKONJA MITIJA 63
 VELIMIROVIĆ NIKOLAJ, BISKUP 148
 VIDAKOVIĆ MILAN 95
 VIDAKOVIĆ MILOVAN 97
 VRANIŠKOVSKI ZORAN 140
 VRCAN SRĐAN 150
 VUJANOVIĆ FILIP 196, 268
 VUKOMANOVIĆ MILAN 150
 VUKOVIĆ JOVAN 33
 VUKOVIĆ MIODRAG 86
 VULETIĆ FRANC 61

WASILEWSKI TADEUSZ 23, 27, 217
 WESTENDORP CARLOS 174
 WIELECKI KRZYSZTOF 228
 WIERZBICKI JAN 14, 288

WITKOWSKI ZBIGNIEW 231
 WÓJTOWICZ JOLANTA 159, 197, 199,
 213, 218
 WYSOCZAŃSKI WŁODZIMIERZ 328

ZAKARIJADES 97
 ZAKARIJEVIĆ ILIJA 97
 ZANNIER LAMBERTO 221
 ZAREK JÓZEF 17
 ZEČEVIĆ VESNA 46
 ZIELIŃSKI BOGUSŁAW 14, 225, 236–
 –237
 ZNIKA MARIJA 46
 ZOVKIĆ MATO 132, 150
 ZVONIMIR, KRÓL 116

ŻUREK PIOTR 226, 237–238
 ŽULJIĆ STANKO 65